

Аннотация

Статья посвящена проблемам лингвоконцептологии, сформировавшейся в российской лингвистике начала XXI в. и получившей широкое распространение в украинском и белорусском языкознании. Постепенно создается ее методологическая база, категориально-терминологический аппарат, разрабатываются методики анализа и описания концептов, накапливается эмпирический материал, что требует научного осмысления и систематизации новых знаний. Важным представляется также выявление основных тенденций и прогнозирование перспектив развития лингвоконцептологических исследований.

Ключевые слова: лингвоконцептология, концепт, концептуализация, репрезентация концепта.

Summary

The article is devoted to the problems of linguistic conceptology formed in Russian linguistics beginning of the XXI century and became widespread in the Ukrainian and Belarussian linguistics. Gradually it creates a methodological basis, categorical terminological apparatus, developed techniques of analysis and description of the concepts, accumulating empirical material that requires scientific understanding and systematization of new knowledge achieved. It is important also to identify the main trends and forecasting the perspectives of development linguistic conceptology research.

Keywords: linguistic conceptology, the concept, conceptualization, representantation of the concept.

УДК 821.161.2А/Я.08

Подольчук О. В.,

аспірантка,

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Застосування лексем на гуцульську тематику широко використовувалося Гнатом Хоткевичем, оскільки його життєвий і творчий шлях був пов'язаний із Західною Україною. Метою письменника було не тільки збагатити українську мову гуцульськими мотивами, а й показати всю велич і глибину мовної образності гуцульського слова.

У своїх творах Г. Хоткевич користується гуцулізмами як засобами увиразнення особливостей мови персонажів, де мова твору відображає лексичний склад гуцулізмів, їх особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питання дослідження особливостей індивідуального стилю письменника цікавило чималу когорту дослідників, однак ґрунтовні дослідження відсутні і досі. Неодноразово було здійснено аналіз функціонування гуцулізмів у творах письменника, проте повного і всебічного дослідження немає і на сучасному розвитку мовознавства. Проблеми дослідження ідіостилу автора крізь призму мови його творів в українському мовознавстві присвячені роботи В. Грещук "Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури" (стаття), О. Шлемко "Гуцульський театр Гната Хоткевича

як мистецький та етносоціокультурний феномен” (дисертаційне дослідження), Т. Бикової “Художнє моделювання життя західноукраїнського села в гуцульських п'єсах Гната Хоткевича”, Вал. Грещук “Художні функції гуцульських діалектизмів у белетристичних текстах” тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Навіть зважаючи на тривалу історію, означені питання є поодинокими і малодослідженими. В умовах сьогодення виникла нагальна потреба поглибленого вивчення мовленнєвої діяльності особистості митця крізь призму історичних умов, що позначилися на розвитку української мови загалом та її сучасному стані зокрема.

Формування мети статті (постановка завдання). Мета нашої статті – показати класифікацію діалектних лексем прозових творів Гната Хоткевича як основу вивчення його ідіостилю.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтування отриманих наукових результатів. Одним із характерних зображувальних засобів місцевого колориту у творах є емоційно-зabarвлена лексика, що має ознаки територіальної прив'язаності. Також до них належать регіоналізми, екзотизми, слова та словосполучення з рисами місцевого слововживання. Вони створюють цілісну картину зображення світосприйняття гуцулів, їх поведінки, стереотипів, побуту. Гуцулізми здебільшого широко використовуються у монологіях, внутрішніх монологіях, діалогах, полілогах дійових осіб, тобто у їхній мові, з метою повного відтворення місцевого колориту. По суті, мова героїв твору – це засіб індивідуалізації. Однак мова автора не виключає використання гуцульських діалектизмів під час описів природи, інтер'єру, звичаїв, побуту, певних обставин тощо.

Автор використовує чимало територіальних і соціальних гуцулізмів на позначення одиниць ландшафту, назв рослин і тварин, стосунків між родичами, наприклад: **головиця** (дівич-вечір), **гавра** (барліг, лігво звіра), **полонина** (безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для пасовиська та сінокошу), **жереп** (гірська сосна з чорною корою і неколючими короткими листками), **ізвір** (міжгір'я, ущелина), **плай** (стежка в горах), **царина** (огорожене місце для сінокошу), **цара** (чужий край), **грунь** (вершина гори, кругла лісиста дорога), **вориння** (загорожа з довгих жердин, прибитих до стовпців); **ґазда** (господар), **любаска** (коханка), **дядя** (батько), **ровта** (ватага, гурт людей), **крис** (рушниця) тощо.

У творах автор використовує етнографізми, не притаманні жодному регіону: **бартка** (маленька сокира), **берфела** – товста дерев'яна пластина з дірками, **верклюг** (стовп, що обертається навколо своєї осі), **дараба** (пліт, збитий із дерев'яних кругляків), **гачі** (штани з домотканого полотна чи сукна), **гугля** (верхній одяг без рукавів), **кептар** (верхній хутряний одяг без рукавів), **оструб** (дерев'яні стіни будівлі), **сардак** (рід верхнього теплого короткого сукняного одягу), **трембіта** (гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів), **флоєра** (басова сопілка-зубівка,

майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині), **черес** (старовинний широкий шкіряний пояс, зшитий уздовж з двох складених разом ременів так, що мав усередині порожнину для грошей та інших цінних речей).

Етнографізми увиразнюють образи, довершують повноту і глибинність уявлення про гуцульський світ з усіма його таємницями і різнобарв'ям, підсилюють образність: *“Ватаг пам'ятає, у кого й скільки якої худоби, чії вівці позначені обиркою, а чії пічкамі, бо їм вирізано пічку в усі. Один ґазда мітить свої вівці стрівкою... А рогату худобу то вже "пешнуют", кладучи який знак на роги... Усякі є "знаменста" – і всіх їх мусить пам'ятати ватаг”* [1].

Варто зауважити, що автор рідко вживає гуцулізми у власному мовленні, однак мова його героїв насичена ними.

Поряд із гуцульською говіркою у своїх творах Гнат Хоткевич використовує лексеми інших наріч, щоб порівняти, зіставити, відобразити характерні мовні особливості, відмінності у звичаях, традиціях, побуті тощо. Наприклад, яскравим представником є бездомний бурлака Михайло з Наддніпрянщини (“Довбуш”), колись – селянин. Його мовлення – яскравий взірець саме наддніпрянського наріччя: *“Він ото як об'явив себе полковником, як почали до нього сипатися люди, ой-ой... І мужики йдуть, і винники, і пасічники, і запорожці, й старі гайдамаки, котрі притихли були до слушного часу. Та як двинув Верлан свою вармію – так аж затрусив Польщею”*. Також автор використовує і літературне розмовне мовлення. Таким прикладом у романі є отець Кралевиц: *“Існують питання, котрих не повинен собі чоловік задавати... Смысл буття... Скільки б ти не читав книжок – ніщо тобі не допоможе, і смыслу життя ти словом не оприділиш...”*. Його мовлення відзначається унормованістю, відсутністю гуцульських діалектів, проте у творі трапляються поодинокі випадки, коли письменник додає у мовлення священика гуцулізми з метою підкреслити автентичність і неповторність гуцульської говірки: *“А відтак єгомость кажуть Олексі: На-ко, й'ім, Оле, д'мені – шос ізговоримо”*. Створивши образ Кралевица у своєму романі, автор на прикладі його зацікавлення мовленням гуцулів, формами звернень показує усю красу і глибину вікових традицій, гуцульський етикет: *“Кралевиц з охотою слухає всі оті гречности. Йому подобається, що в сих людей таке багатенство всяких формул ввічливості: Пробачейте, даруйте, прошу вібачити на цім слові, шенуючи ваш гонір ...”*. Підтвердженням цього є використання таких формул ввічливості у своєму мовленні.

На відміну від фонетичних і морфологічних ознак, які стилізують мовлення героїв твору під гуцульську мову, реально відображають персонажів, підкреслюють їх індивідуальність, лексичні гуцулізми, не тільки в мові героїв, але й у мові автора вживаються на позначення тих реалій, які не зустрічаються в літературній мові. А тому такі лексеми виконують експресивну функцію, адже слово, використане у діалекті, є стилістично оформленим омонімом чи синонімом до стилістично нейтрального літературного відповідника. Таке слово у художньому тексті набуває естетичного забарвлення, образності самого говору.

Проаналізувавши творчий доробок Гната Хоткевича, зокрема “Матеріали про звичаї, побут гуцулів (записи, замітки, уривки творів)” [2]; п’єсу “Залізничники” [3]; оповідання “Життя на горі” з книги “Гірські акварелі” [4], “Блуд”, “За Юріштаном”, “Чарівна палиця”, “Потомок Довбушів” (уривки) [5]; фрагменти оповідань “З гір потоки”, “Недобудована плебанія”, “Народ”, “Жель за горами” [6]; новели з гуцульського життя [7]; драми “Море” [8], “Люди, люди” [9] та “Люблю жінчину” [10]; новелу “Що бачила скеля” та уривки літературних творів, назви яких не встановлені (“Самітник”, “Радість”, “Дід Андрій”, “Торжество музики”, “Все йде... все минає”, “З етюдів по товпі”, “Bella donna”, “Остання лекція” тощо) [11], ми можемо прийти до висновку, що автор використав чимало гуцулізмів, які можна поділити за різними тематичними групами:

1) номени на позначення осіб за родинними зв’язками і свояцтвом: **дєдя** – батько, **вуйко** – дядько по матері; **нєня** – мати, **чєлядина** – жінка, **чєлідь** – жінки, **любас** – коханець, **любаска** – коханка, **молодєк** – молода людина, **лєгінь**, **флєкєв** – хлопець, **ґазда** – господар, **ґаздиня** – добра господиня, **батяр** – гультай, хуліган, авантюрист, **верховинєць** – мешканець гори, **гаман** – злочинець, **дідич** – поміщик, **бадіка** – сільський дядько тощо, **фамілія** — рідня, родина, прізвище;

2) номени на позначення одягу: **вберя** – одяг, **лудіння** – новий, святковий одяг, **гугля** – верхній одяг без рукавів, **гачі** – штани з домотканого сукна або полотна, **кептар** – верхній хутрянний одяг без рукавів, **крисаня** – чоловічий літній фетровий капелюх з прикрасами, **сардак** – короткий верхній теплий домотканий одяг, оздоблений вовняною ниткою, **черєс** – старовинний широкий шкіряний пояс, зшитий уздовж з двох складених разом ременів так, що мав усередині порожнину для грошей та інших цінних речей, **каптур** – капішон, **очкур** – мотузкам для під’язування штанів, **байбарак** – короткий кожух, **баршівка** – вишитий чоловічий фетровий капелюх, **вуставка** – вишивка на рукавах жіночої сорочки, **попружка** – жіночий пояс, зроблений з грубої кольорової пряжі, **сірак** – старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна, **мундур** – переважно військовий форменний одяг, **помана** – річ, подарунок в пам’ять за померлу людину, **анцуг** – костюм, **бáйор** – кольоровий пояс, виплетений з вовняних ниток, **бочкори** – постолі, **кобеняк** – верхній чоловічий одяг, **мєшти** – туфлі;

3) номени на позначення господарських споруд: **обора** – частина садиби, приміщення для худоби, **шпíхлір** – приміщення для зерна, **кошєра** – тимчасово загороджене місце для овець, **струнка** – намет, призначений для доїння овець, **болгарка** – тимчасово загороджене місце для худоби на полонині, **стаднарка** – стайня для коней на полонині, **оструб** – дерев’яна стіна, **балган** – лісорубська хатина круглої форми, **зимáрка** – хатина і стайня в горах, де господарі взимку згодовували худобі сіно, що його неможливо було звести до села, бо дуже круті гори та ін., **стєя** – пастуша хатина на полонині, **колиба** – хатинка хастухів на полонині;

4) номени на позначення житлових споруд: **гажда** – гуцульська садиба, **стєя** – дерев’яна будівля пастухів на полонині, **заватра**, **застайка** – прибудова до стаї, призначена для ночівля пастухів та ін., **плебанія** – двір, на якому

розташовувалась церква і помешкання священника, **обійстя** – двір;

5) номени на позначення господарських речей: **верета** – домоткане полотно з вовни чи льону, **пугар** – склянка, **бесаги** – дві торби, з'єднані одним полотном, які носять перекинутими через плече, **курей** – шнурок, **дзьобня** – невелика за розміром торбина з полотна, вовни чи шкіри, яку носять через плече, **ліжник** – вовняна ковдра або килим з геометричними візерунками, **бюрок** – невеличкий стіл, призначений для письма, **бараниця** – укривало з кожушаного овечого хутра, **джирґа** – вовняне укривало на ліжко тощо, **табівка** – шкіряна сумка, яку носять через плече, **флєшка** – пляшка;

6) номени на позначення назв посуду: **бринздєнка**, **бербениця** – дерев'яний посуд продовгуватої форми з двома днами для зберігання молока і бринзи), **збанок** – бутель, велика банка, але з ширшим отвором, **бєрівка** – барило, бочечка;

7) боротьба проти зноблення і несправедливості: **ватага** – гурт людей, **ватаг** – отаман, керівник, **пушкар** – поліцей, **порошниця** – порохівниця, **збуї** – розбійник, **смоляк** – спеціальний поліцейський підрозділ, завдання яких – переслідування опришків, **пушка** – рушниця, **зимовник** – місце переховування опришків взимку, **крис** – рушниця, **гурма** – юрба, натовп, **ровта** – загін війська, **підтрою́дити** – підмовити, підбурити, **пїзьма** – вороже ставлення до когось, **піймити** – спіймати, зловити, **фузія** – зброя;

8) промисел (номени на позначення продуктів переробки й обробки): **будз** – овечий сир кулястої форми зі свіжого молока, **вудра** – сир вторинної переробки молока, **жентиця**, **дзер** – сироватка, **керлиба** – відходи від переробки молока, призначені для виготовлення сиру нижчої якості, **бордюг** – шкіра, знята цілою з кози чи теляти, **ґрис** – висівки;

9) номени на позначення професій за видом діяльності: **гайдер**, **бовгар** – пастух великої рогатої худоби на полонині, **спузар** – пастух, в обов'язки якого входить догляд за вогнем у колибі, **стадар** – пастух, який випасає стада коней, **дійник** – дояр, **ватаг** – старший вівчар, **бутинар** – лісоруб, **побережник** – лісник, **жандарм** – міліціонер, **баба-бранка** – баба-повитуха, **балагу́ра** – візник з возом (підвода) для перевезення вантажів і людей на далекі відстані; **бовар** – волячий пастух, **вакар** – коров'ячий пастух, **гомость**, **єгомость** – священник, **імость**, **їмость** – попадя, **опришок** – злодій, народний месник, **пушкар** – стрілець, мисливець, **шандар** – жандарм, **ключер** – суддя;

10) номени на позначення діалектів-професіоналізмів: **клебука** – кряк, гачок, **ватра** – вогонь, **верклюг** – стовп, що обертається навколо своєї осі, до якого кріпиться берфела, **берфела (кужба)** – груба дерев'яна пластина з дірками, на яку вішають котел, **ватарник** – частина стаї, де палять вогонь на ватрі, **ботелев** – дірявий круг з ручкою, який використовують під час приготування сиру; **бутин** – лісові роботи, **ворина** – зрубаний тонкий довгий стовбур дерева, який використовують для огорожі; жердина, **кішня** – жнива, **ковбки** – колоди, **балта** – сокира, **барда** – широка теслярська сокира, **бардичка** – теслярська сокира, **бартка** – гуцульський топірець, **беґар** – кийой, **валовіця** – мотуз, віршовка, **вожжі** – віжки, **волічка** – кольорові нитки для вишивання або ткання

килимів, **воловіця** – мотуз, віршовка, налигач, мотузок, **гралі** – вила, **казан** – відро, **сохтирія** – псалтир, **храм** – храмове свято, **брич** – бритва;

11) номени на позначення міри: **бринздєнка**, **бербениця** – одиниця виміру сиру, яка дорівнює 16 кг, **терх** – міра ваги молочно-сирних продуктів, яка дорівнює 32 кг; вантаж на коня, який складається з двох бербениць, зв'язаних між собою; **міртук** – міра об'єму чи ваги, що дорівнює двом літрам чи двом кілограмам), **кавалок** – шматок, **гелётка** – бочечка місткістю 25 літрів;

12) ландшафтні об'єкти природного та штучного походження: **кечера** – крута гора, поросла лісом, за винятком вершини, **бер** – кладка, **ізвір (рідше – звір)** – міжгір'я, ущелина, **грунь** – вершина гори, **дебра** – стрімке узбіччя гірських потоків, поросле кущами, **джємора** – місцевість, поросла чагарниками, **сигла** – густий, непрохідний ліс, **зарінок** – похилий берег ріки, вкритий травою або рівне місце біля річки, вкрите травою, **царинки** – безлісі ділянки, **строми** – круте урвище, провалля, **кваша** – болото тощо, **плай** – чиста від лісу лука в горах, **полонина** – високогірне пасовище, **ровінь** – рівнина, **хаша** – ліс, **бакша** – баштан;

13) фітолексєми: **жереп** – гірська карликова сосна, **скоруха** – горобина, **бриндуша** – шафран, **невісточки**, **головатень**, **кучєрєвець**, **нитота**, **горонь**, **брустурник** – трави, що мають лікувальні властивості, **барабуля** – картопля, **без** – бузок, **боштан** – гарбуз, **буриння** – картоплиння, **глиг** – глід, **жалива** – кропива, **косіця** – квітка, **подорожнік** – спориш, **яфини**, **афони** – чорниці, **багна** – трава;

14) зоолексєми: **маржина** – худоба, голубань – віл, сизий, як голуб, **боцьок** – лелека, **бриндюшки** – проліски, **когут** – півень.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Лексєми, використані Гнатом Хоткевичем у своїх творах, є цінним компонентом, складовою його неперевершеного ідіостилю. Вони характеризуються багатим різнобарв'ям гуцульського колориту. Зокрема варто приділити велику увагу “Матеріалам про звичаї, побут гуцулів (записи, замітки, уривки творів)”, які є своєрідним тлумачним довідником. У ньому чітко та детально пояснюється значення, роль та використання тих чи інших лексєм, реальне функціонування гуцулізмів та властивих тільки певній території термінів і понять. Ці матеріали свідчать про тісний зв'язок Г. Хоткевича з місцевим населенням, прагненням передати в подальшому у своїх творах усю велич, неповторність, повноту, глибину та автентичність лексичного матеріалу Гуцульського краю, збираючи їх з першоджерел, носіїв діалектичного мовлення. На глибоке переконання Гната Мартиновича, саме гуцульська говірка – неповторне джерело літературної української мови, саме завдяки їй наша мова матиме змогу поповнитися новими лексємами, урізноманітнитися, адже гуцульська говірка – втілення праукраїнської мови з усіма її архаїчними явищами і формами. На відміну від М. Коцюбинського, О. Кобилянської, І. Франка, які використовували стилізовану гуцульську говірку, Г. Хоткевич послуговувався першоджерелом, оскільки воно містить глибоке сакральне змістове наповнення, яке характеризується

образністю, закодованою інформативністю про буття, звичаї, побут, традиції населення Гуцульського краю.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Перспективами подальшого нашого дослідження є вивчення ідіостилю Гната Хоткевича на всіх мовних рівнях.

Література

1. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 21 Історична повість Г. Хоткевича “Довбуш”. Уривки.
2. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 251 Матеріали про звичаї, побут гуцулів, зібрані Г. Хоткевичем (записки, замітки, уривки творів). – С. 174.
3. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 114 П’єса “Залізничники”. Автограф. – С. 56.
4. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 30 Блуд, За Юріштаном, Чарівна палиця, Потомок Двбуша: Оповідання (уривки). Автограф. – С. 27.
5. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 40 Життя на горі: Оповідання // Гірські акварелі. Автограф. – С. 35.
6. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 41 Фрагменти оповідань // Гірські акварелі. Автограф. – С. 24.
7. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 48 Новли з гуцульського життя // Гірські акварелі. Автограф. – С. 77.
8. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 119 Море: драма. Автограф. – С. 79.
9. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 118 Люди, люди: драма. Автограф. – С. 36.
10. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 117 Люблю жінчину: драма. Автограф. – С. 6.
11. ЦДІАЛ ф. 688, опис I, № 56 Навела “Що бачила скеля та літературні твори, назви яких не встановлені”. Рукописи. – С. 121.

Анотація

У статті подано класифікацію лексем прозових творів Гната Хоткевича як основу вивчення його ідіостилю, зокрема проаналізовано твори та згруповано лексеми у певні тематичні групи, що дасть змогу в подальшому визначити індивідуальний стиль письменника.

Ключові слова: індивідуальний стиль письменника, ідіостиль, лексема, класифікація лексем

Аннотация

В статье представлена классификация лексем прозаических произведений Гната Хоткевича как основу изучения его идиостиля, в частности, проанализированы произведения и сгруппированы лексеммы в определенные тематические группы, что позволит в дальнейшем определить индивидуальный стиль писателя.

Ключевые слова: индивидуальный стиль писателя, идиостиль, лексема, классификация лексем

Summary

В статье представлена классификация лексем прозаических произведений Гната Хоткевича как основу изучения его идиостиля, в частности, проанализированы произведения и сгруппированы лексеммы в определенные тематические группы, что позволит в дальнейшем определить индивидуальный стиль писателя.

Ключевые слова: индивидуальный стиль писателя, идиостиль, лексема, классификация лексем